

PAULIUS JEVSEJEVAS

Kad būtų prasmės, reikia pramanų

Nijolė Keršytė, *Pasakojimo pramanai*: Monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, 496 p., ISBN 978-609-459-798-5

Nijolės Keršytės monografija skirta, kaip pabrėžia autorė, dviems originaliausioms struktūralistinėms pasakojimo teorijoms. Tos dvi teorijos, taip pat metodinių pratybų medžiaga – tai Gérard'o Genette'o naratologija ir Algirdo Juliaus Greimo semiotika ar bent ta svarbi pastarosios dalis, kuri vadinama naratyvine gramatika. Šie du žymūs prancūziškojo struktūralizmo atstovai lygiagrečiai darbavosi bent nuo 1966 m., kai abiejų straipsniai pasirodė žurnalo *Communications* numeryje, pavadintame *Semiologiniai tyrinėjimai: struktūrinė pasakojimo analizė*¹, tačiau kokių nors labiau išplėtotų bendradarbiavimo santykių neužmezgė. Bene vienintelis atvejis, kai jie tiesiogiai apsikeitė idėjomis, yra susijęs su *pasakotojo / pasakojimo adresato* (*narrateur / narrataire*) pozicijomis, kurias Genette'as išskyrė pagal analogiją Greimo pasiūlytiems *lėmėjo / lėmėjo adresato* [subjekto] aktantiniams vaidmenims, o Greimas savo ruožtu įtraukė jas į savo semiotikos terminologiją, bet išsamiau neplėtojo².

Gal tokių atsitikimų būta ir daugiau, bet iš principo, nors Greimui ir Genette'ui rūpėjo ta pati probleminė sritis, juodviejų tyrimo programos nesusipynė ir išsamesnė diskusija neįvyko³. *Pasakojimo pramanuose* Keršytė imasi įveikti šį nuotolį kalbėdama ne apie intelektualines biografijas, o apie mokslinio darbo rezultatus, ir pristatydama Greimo ir Genette'o teorijas kaip to paties naratyvumo

-
- 1 *Recherches sémiologiques: l'analyse structurale du récit*. *Communications*, Nr. 8, 1966, prieiga internetu: http://www.persee.fr/issue/comm_0588-8018_1966_num_8_1 [žiūrėta 2017 11 02].
  - 2 Gérard Genette, *Figures III*, Paris: Éditions du Seuil, 1972, p. 227; Algirdas Julius Greimas, Joseph Courtés, *Sémiotique: Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette, 1993, p. 242 („Narrateur / narrataire“).
  - 3 Nijolė Keršytė mini, jog knygoje *Naujasis pasakojamasis diskursas (Nouveau discours du récit*, Paris: Seuil, 1983) Genette'as priešina savo naratologiją su Greimo semiotika tam tikro nesusipratimo pagrindu. Žr. *Pasakojimo pramanai*, p. 152.

tyrinėjimų lauko dalis: atitinkamai (Greimo) *naratyvumo* teoriją, arba *naratyvinę gramatiką*, ir (Genette'o) *naratyvinio diskurso retoriką*.

Toks susiejimas per labai konkrečią *naratyvumo* jungtį, nors pratęsia gal ir ne pačias geriausias struktūralizmo tendencijas⁴, mūsų kontekste yra sveikintinas. Taip yra dėl paprastos priežasties, kurią įvardija pati Keršytė: Lietuvoje teorijos paprastai „importuojamos“. Kadangi šis importas vyksta pavienių tyrinėtojų ar grupelių pastangomis, paprastai lieka neapmąstytas skirtingų teorijų tarpusavio santykis, nė nekaltant apie jų tarpusavio sąveikos galimybes. Teorijos, kurios savo ištakomis priklauso bendrai intelektualinei panoramai ir koreguoja viena kitos suvokimą, importuotos rizikuoja virsti atskirais pasauliais. Tokia izoliacija lemia, kad teorijos sukalkėja ir tampa pseudoreferentiškos, tarytum tiesiogiai perteiktų tikrovę ir jau visam laikui išbaigtas formules. Interpretuojant kiekvieną teoriją tik jos pačios kontekste, atsiranda Arūno Sverdiolo išryškintas „korio“ efektas.

Keršytė šiame fone pati užima tarsi dvi pozicijas ir mėgina jas „suvesti“, kadangi atvirai ir strategiškai nori *susieti* dvi savarankiškas teorijas, jas kartu panaudodama literatūros ir kino tekstams nagrinėti. Ši jungtis – viena tų pagrindinių tezių, apie kurias driekiasi knygos analitinis ir argumentacinis kelias. Nesvarstant, kiek toji jungtis efektyvi, ar pakankamai išsamiai išskleista, ar aiškiai užfiksuoti probleminiai taškai ir pan., savaime vertinga, kad ji apskritai įgyvendinta. Panašiai kaip Greimo elementariojoje reikšmės struktūroje du terminus sieja prasmės perviršis (semantinė ašis), taip ir konstruktyviai gretinant dvi teorijas atsiranda bendros problematikos kontūras, kurio „importuoti“ neįmanoma. Tokiu būdu rekonstruojamas ir iš naujo įsteigiamas tam tikras mąstymo tipas.

Abi teorijos monografijoje aptariamoms gana skirtingai, turbūt taikantis prie to, kaip jas pristato patys teoretikai: Greimo semiotikoje nemaža dėmesio ski-

4 Turiu omenyje sąvokų pasirinkimus. Tarkime, Greimo naratyvinė *gramatika* iš tiesų nedaug ką bendra turi su sakinio konstrukcija ir netgi su kalba, mat tai modeliavimo sritis, siejanti pasakojimą su veikimu, ne su kalbėjimu, ir taip atsiverianti į „gyvenimą kaip diskursą“. Problema čia, žinoma, yra ne metaforinis perkėlimas, kuris kaip tik rodo teorijos užmojų, o tai, kad veiksmas ar juolab gyvenimas, regis, yra „gramatiškas“ tik labai aiškiai konvencionalizuotuose pasakojamuosiuose žanruose (pasakose, žanrinėje literatūroje, veiksmo filmuose ir pan.) arba rutininėse elgsenos („eilinė diena“, tradicinis „gyvenimo kelias“, „techninis darbas“, „įprastos procedūros“ ir pan.) Tuo tarpu daugeliu kitų atvejų ir atžvilgių veiksmui, veikimui, veiklai nebūdingas toks didelis apibrėžtumas, užtat būdinga rizika, moduluojamas santykis su aplinka, netikėtumai ir pan. Daugiau žr. E. Landowski, *Prasmė anapus teksto*, vertė Paulius Jevsejevas, Vilnius: Baltos lankos, 2016.

riama epistemologijai ir bendro mokslinio prasmės ir reikšmės vaizdinio formavimui, o Genette'o naratologija tarsi „išauga“ iš analitinio darbo su Prousto romanų ciklu. Atitinkamai ir Keršytė Greimo semiotiką atveria glaustai aptardama bendrą struktūralizmo istoriją, o Genette'o naratologiją pristato daugiausia pavyzdžiais. Pirmąkart taip išsamiai lietuvių kalba pristatoma Genette'o naratologija eksponuojama atskaitos tašku pasirinkus Greimo semiotiką. Didelis monografijos privalumas, kad susipažindinant su teorija iškart pateikiami ir originalūs autorės atliktų analizių pavyzdžiai. O Greimo semiotikos pristatymas išskirtinas kaip dar vienas žingsnis į priekį šios teorijos studijose Lietuvoje. Iki pasirodant *Pasakojimo pramanams*, naujausia ir išsamiausia Greimo semiotiką pristatanti knyga buvo Kęstučio Nastopkos *Literatūros semiotika*⁵. *Literatūros semiotika* – tai tarsi smagus žygis per įvairias Greimo semiotikai ir apskritai semiotikai svarbias temas ir problemas, gretinant daugelio autorių koncepcijas ir pavyzdžius iš literatūros. *Pasakojimo pramanoose* pasirinkta gana siaura naratyvumo perspektyva, tačiau prie jos artėjama per istorinį ir filosofinį kontekstą, mėginant parodyti, kaip ji atsišakoja nuo bendros pirmiausia „kalbinio posūkio“, o vėliau struktūralizmo srovės. Dėl tokio užmojo ir dėl gretinimo su Genette'o naratologija *Pasakojimo pramanoose* pateikiama bene pirmoji lietuvių kalba rašyta originali Greimo semiotikos interpretacija, žinoma, išryškinanti naratyvinį jos aspektą. Neturiu omenyje, kad tai koks neįprastas, polemisinis ar itin naujoviškas požiūris⁶, veikiau tai požiūris šiek tiek iš šalies, įvedant savas apibendrinančias sąvokas, tokias kaip, pvz., *virsmas*, *teleologinis pasakojimas* ir pan.

Polemikos dėlei sustosiu prie naratyvinės gramatikos kaip *virsmo* sampratos. Pirmiausia norėčiau paprieikštauti dėl pernelyg didelio šuolio formuluojant greiminę naratyvumo kaip transformacijos problematiką: vargu ar pagrįsta teigti, jog Greimas modeliuoja pasakojimą kaip transformaciją todėl, kad, pasak Saussure'o, reikšmės atsiradimo sąlyga esąs skirtumas, o štai transformacija yra „dinamiškas skirtumas“ (p. 23–24). Vis dėlto savo kelią nuo Saussure'o Greimas

5 Kęstutis Nastopka, *Literatūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2010.

6 Esama ir nekonvencinių teiginių. Pavyzdžiui, aptardama Roland'o Barthes'o darbus Keršytė teigia, jog „Barthes'as buvo daugiau struktūralistinio mąstymo populiarintojas nei originalus mokslininkas. Bent jau struktūralistiniu savo veiklos periodu jis iš esmės nepasiūlė jokių naujų teorinių ar metodologinių priėgų“ (p. 85). Barthes'o atliktas darbas populiarinant struktūralistinius tyrinėjimus neginčijamas, bet tokius tekstus kaip *Mitologijos* ar *Atvaizdo retorika* vis dėlto laikyčiau originaliais, atvėrusiais vis naujus „semilogijos“ barus.

tiesė pasitelkdamas dar bent kelių mokslininkų darbus – Vladimiro Proppo, Étienne'o Souriau, Claude'o Lévi-Strausso, tad atrodo pernelyg reduktyvu aiškinti naratyvinės gramatikos genezę tiesiogine Saussure'o interpretacija.

Dar komplikuojant problematiką, atrodo nepakankamai tikslu sakyti, kad, kitaip nei aristotelinėje teorijoje, Greimo naratyvinėje gramatikoje naratyvumas grindžiamas ne veiksmais, bet virsmais, o diskursas šiuo požiūriu „yra transformacijų seka, arba algoritmas“ (p. 24)⁷. Mat tada būtų galima manyti, jog naratyvine gramatika teorizuojamas virsmų reprezentavimas: nors Keršytė tuoj pat primena, kad struktūralistai kritikavo reprezentacinę / mimetinę mąstyseną (p. 25), vis dėlto priešpriešinant Aristotelio poetikai pateiktas argumentas, jog naratyvumas esąs ne imituojami veiksmai, o virsmai, veda būtent ta linkme. Kad pasakojamąjį diskursą galima suprasti kaip „kažką, kas vyksta“, savaime nereiškia, kad toks diskursas yra virsmų ar transformacijų algoritmas. Kadangi tokia formuluotė neatitinka ir negali atitikti kasdienės patirties stebėjimų, ji skatina manyti, jog turimas omenyje transformacijų reprezentavimas. Tačiau tą pačią problematiką galima formuluoti ir kitaip, labiau atsižvelgiant į Greimo ir Courtés'o *Žodyne* pateiktų apibūdinimų sąlygiškumą. Taigi galėtume sakyti ne kad diskursas yra algoritmas, o kad transformaciniai modeliai galimai *paaiškina* tai, kas diskurse pasirodo kaip „perėjimas nuo pradinio į galutinį būvį“ (galimai, nes sakydami ar implikuodami „visada“ supainiotume tyrimų programą su rezultatais). Skirtumas tarp šių formulavimų gana didelis, nors jie abu patenka į semiotinės praktikos aprėptį. Pateiksiu juodu kaip *arba / arba*:

1) arba laikomės nuostatos, jog jau sukonstruoti gramatiniai modeliai (pavyzdžiui, junkcija, atliktis, kanoninė naratyvinė schema) turi ontinį statusą, o tyrėjų uždavinys – fiksuoti ir aprašyti, kur, kada, kokiais būdais jie pasirodo ir gali būti rekonstruoti. Tokiu atveju teorija išties funkcionuoja kaip algebros pobūdžio tipinių dydžių inventorių, o praktinis tyrinėjimas – kaip jų pateikimo ir kombinavimo būdų, taip pat galimų naujų dydžių aprašymas;

2) arba laikomės nuostatos, jog jau sukonstruoti modeliai nėra ontiški, o yra tęstinės analitinės aiškinamosios praktikos dalis, todėl jų neįmanoma niekur

7 Reikia paminėti, kad šis apibrėžimas sudarytas panaudojant kelias frazes iš Greimo ir Courtés'o *Žodyne* pateikto apibūdinimo. Pastarasis yra toks: „Jeigu suvoksime naratyvinį diskursą – ir galbūt apskritai diskursą – kaip ‚kažką, kas vyksta‘, t. y. kaip kelią, vedantį nuo pradinės iki galutinės būklės, tai tas kelias turi būti paaškinamas transformacijos algoritmu: taip diskursas pasirodys kaip transformacijų seka.“ Algirdas Julius Greimas, Joseph Courtés, *op. cit.*, p. 401.

fiksuoti esant, bet kas kartą imantis analizės reikia iš naujo ieškoti koreliacijos tarp modelio (ar jo dalių) ir visos semantinės analizuojamo teksto apimties. Tokiu atveju veikiau tekstai nušviečia modelį (kurį mes, reikia pastebėti, jau turime apibrėžtą), atskleisdami galimas jo elementų ir jų sąryšių variacijas ir komplikacijas.

Mano supratimu, *Pasakojimo pramanoose* išsakomas teiginys, jog pasakojamasis diskursas – tai tam tikrų dydžių algoritmas, priskirtinas pirmajai nuostatai. Savo ruožtu norėčiau pasiūlyti antrąją nuostatą kaip alternatyvų požiūrį į naratyvinę gramatiką, kuris labiau pabrėžia jos potencialą semantiniam naratyvinių reiškinių aiškinimui.

Didžiausias pirmosios nuostatos privalumas yra galimybė lyginti skirtingų sričių ar jutiminių modalumų tekstus tų pačių schemų pagrindu: iš principo *Pasakojimo pramanoose* šis privalumas kuo puikiausiai ir gausiai demonstruojamas, nors įnoringesniai skaitytojui galbūt šiek tiek apmaudu, kad knygoje taip pat atsiskleidęs filosofinis autorės įdirbis neatvedė iki bendrų apmąstymų apie tokių įvairių pasakojamųjų tekstų naratologines sąsajas ar nuotolius⁸.

Didžiausias tokios nuostatos trūkumas – kad gramatiniai modeliai tampa kvaziformalūs, lyg „žanriniai modeliai“, jų sintaksinė ir semantinė apimtis apribojama. Dėl to labiausiai nukenčia modelių taikymo relevantiškumas. Pavyzdžiui, galime tiesiogiai taikyti, kaip daroma *Pasakojimo pramanoose*, tuos pačius aktantinių santykių modelius filmams „Kietas riešutėlis“ (J. McTiernan, 1988) ir „Pirmasis kraujas“ (T. Kotcheff, 1982)⁹, kadangi abiejuose esama antagonizmo (subjekto–antisubjekto polemikos) ir viena pusė galiausiai nugalai, taigi įvyksta „virsmas“. Tačiau taip pražiūrime, jog dviejuose filmuose keičiasi visai skirtingos „pasaulio būklės“, o jos savo ruožtu modifikuoja ir transformacijų pobūdį.

Štai „Kietas riešutėlis“ turi tam tikrą komizmo elementą: pagrindinis veikėjas Džonas Makleinas atvyksta į Los Andželą tik norėdamas pataisyti pašlijusius santykius su žmona, tačiau, kad pasikalbėtų su žmona, jam tenka įveikti teroristinę grupuotę. Jeigu transformaciją ar virsmą apibūdintume figūratyviais

8 Šį kartą naratyvumo kaip apmąstytinos ypatybės aptarimas lieka istorinio kontekstualizavimo rėmuose. Skaitytojas ras daugybę įdomių paskirų pastebėjimų ir vertinimų, taip pat bandymų glaustai išdėstyti chronologinę pasakojimo būdų kaitą. Šiuo požiūriu labai įdomus atrodo pasakojimo būdų Jono Biliūno ir Jurgio Savickio prozoje sugretinimas, leidžiantis įsivaizduoti tam tikrą lietuvių literatūros istorijos antropologinės dimensijos rekonstrukciją.

9 Nijolė Keršytė, *Pasakojimo pramanoi*, p. 120–121 ir p. 123–124.

terminais kaip *išbandymą*¹⁰, tai visa Makleino kova iš principo būtų alegoriškas *kvalifikacinis išbandymas*, reikalingas tam, kad jis galėtų imtis tikrojo, lemiamo išbandymo – susitaikyti su žmona¹¹. Mums parodoma tik tiek, kad įveikęs teroristus Makleinas su žmona Hole išvyksta tolyn nuo nelemtojo dangoraižio limuzinu, o ar įvyko siektasis bendras santykių pagerinimas, nesužinome. Žinoma, įvardyti tai kvalifikaciniu išbandymu irgi netikslu, nes nėra taip, kad Makleinas, kaip „susitaikymo“ programos subjektas, vaduodamas įkaitus ir žmoną nuo teroristų, būtų įgijęs kokį nors meilės santykiams pravartų modalinį žinojimą ar mokėjimą. Užtat svarbus „išbandymo“ alegorinis pobūdis. Galėtume sakyti, kad per visapusiškai išmėginančią kovą su teroristais Makleinas ne ką nors įgyja, bet alegoriškai *tampa* „vyru“¹² – iš principo tam, kad *nerieškėtų* veltis į „susitaikymą“, t. y. kad jausminės ar egzistencinės santykių problemos būtų išspręstos embleminėje vaidmenų plotmėje ar bent jau atidėtos (atidėtos mums, žiūrovams, o ne Makleinui).

Kas „Kietame riešutėlyje“ iš pažiūros komiška, „Pirmajame kraujyje“ tragiška: šiame filme veikėjas Džonas Rembo, jau kurį laiką atsargoje esantis Vietnamo karo veteranas „superkarys“, vyksta pas Vietnamo karo laikų bičiulį į Vilties miestelį, tačiau sužino, kad šis mirė nuo kare naudotų chemikalų sukkelto vėžio; negana to, jį iškart pradeda persekioti miestelio šerifas, kuriam Rembo tėra „valkata“. Taigi „Kietame riešutėlyje“ antagonizmas kyla tarp *savyų*, už kuriuos stoja Makleinas, ir *svetimų* teroristų, o štai „Pirmajame kraujyje“ pagrindinis veikėjas Rembo, kaip „karo“ programos subjektas, susipriešina su *savais*, t. y. su *valdžia* (šerifu) tos pačios tėvynės, kurios vardu kovėsi tolimoje šalyje. Jei vėl prisimintume *išbandymo* figūrą, šiuo atveju atskaitos tašku reikėtų rinktis *šlovinamąjį išbandymą*: Rembo jau grįžo sėkmingai atlikęs pareigą, tačiau kažkodėl yra neatpažįstamas kaip herojus. Ir šiuo atveju išbandymas alegorizuojamas, mat po atlikties grįžęs Rembo susiduria ne su savo lėmėju (jis, pulkininkas Trautmanas, pasirodo tik filmo pabaigoje), o su kitu lėmėju, šerifu, kuris tarsis atstovauja tai pačiai socialinei sutarčiai (yra tos pačios šalies pareigūnas), tačiau Rembo

10 Žr. Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*, vertė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 273–276; Kęstutis Nastopka, „Išbandymas“, in: *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>.

11 Čia esama ir simetrijos: Džono priešininkai savo ruožtu apsimesa teroristais, nors iš tiesų nori pavogti obligacijas ir praturtėti.

12 Man regis, sunku ginčyti bent tai, kad toks moduluotas naratyvinės gramatikos taikymas šiuo atveju leidžia priartėti prie „veiksimo filmų“ žanro specifikos.

neatpažįsta ir nepripažįsta, kaip jo nepripažįsta ir pasikeitusi viešoji nuomonė¹³. Taigi susiduriame su „įtrūkusia“ socialine sutartimi, problema, kuri ir šįkart sprendžiama alegoriškai ir per simbolinius vaidmenis: kovodamas su piktavaliu šerifu ir jo sėbrais, Rembo tarsi virtualiai sugrįžta į karą, kur gali pasirodyti, kas iš tiesų esąs – „žudymo mašina“. Šįkart toks sprendimas neleidžia net atidėti problemos, užtat nušviečia patį įtrūkį. Rembo paniekina naujojo lėmėjo šerifo pretenzijas žaisti karą, bet kartu atsiskleidžia kaip savo vaidmens palaužtas žmogus ir savotiškas socialinės atminties vaiduoklis: jo kaip kario kompetencija taikos metu nereikalinga, o negalėdamas atlikti „žudymo mašinos“ vaidmens jis priverstas būti „paprastu žmogumi“, kuriuo nebegali būti dėl kare patirtos psichologinės traumos.

Šios miniinterpretacijos nebūtų įmanomos be analizių, dėstomų *Pasakojimo pramanoose*, bet jų užmojis polemisis. Jomis norėjau pristatyti kiek kitokį požiūrį į naratyvinę gramatiką, nei pristatoma aptariamose monografijoje. Užtuot aktantinius, transformacinius ir kanoninius naratyvinius modelius suvokus ontologiškai kaip algoritmus, kuriuos analizė turi identifikuoti pagal tai, kokie jie „yra“ tekstuose, siūlau šiuos modelius suvokti kaip dalį analitinės *praktikos*. Praktika, kaip ją suprantu, pripažįsta modeliams inherentišką semantizmą, todėl analizuojami tekstai gali juos naujai nušviesti ir taip paskatinti plėtoti. Pavyzdžiui, dviem kūrų tik aptartais atvejais pastebėjau, jog tuose filmuose dvi skirtingos išbandymo figūros – kvalifikacinis ir šlovinamasis išbandymas – įgyja alegorinį pobūdį, kuris susijęs su dviejų kanoninio naratyvinio modelio dedamųjų, *kompetencijos* ir *sankcijos*, sutrikimais. Vadinas, kanoninis modelis tik padeda negatyviai, „neveikdamas“, išryškinti savarankiškas kvalifikacijos ir sankcijos problematikas. Taip atsiskleidžia antropologinė teksto apimtis¹⁴, į kurią modelis kreipia, tačiau kurios jis esamu pavidalu negali aprėpti ar juolab paaiškinti – užtat tuo tikslu Greimas projektavo įvairias partikuliaras „semiotikas“, kurių idėją gal ir vertėtų prisiminti, ypač kai sekdami *Pasakojimo pramanais* įvedame patirtinį matmenį, kuris neleidžia naratyvinių modelių traktuoti „plokščiai“.

Dar vienas *Pasakojimo pramanoose* išsakomas tvirtinimas, žadinantis poleminių impulsą – tai jau minėtas bandymas ar bent jau projektas ne tik kartu

13 Apie tai, kad iš Vietnamo grįžusius karius kaip „kūdikų žudikus“ paniekino ir visuomenė, kalba pats Rembo baigiamajame monologe.

14 Plg. „Pasakojimas kaip tarpininkas“, in: Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 275–276.

aptarti, bet ir jungti Greimo ir Genette'o teorijas (p. 151–157). Kaip minėjau pradžioje, skaitant šių dviejų tyrėjų darbus įdvių bendradarbiavimo pėdsakų nematyti, tad ir jungimas anaip tol nėra savaime suprantamas. Iš principo tai atrodo kaip puiki darbinė hipotezė: dėl autorės jau atlikto parengiamojo teorinio darbo atrodo, jog dvi atskiros teorijos susijungia lengvai it vaikiškos dėlionės kaladėlės, tačiau sumanymas kelia ir nelengvų klausimų, į kuriuos *Pasakojimo pramanoose* neatsakoma.

Mano supratimu, laikantis tokio projekto, Genette'o analitika, kuri lyg ir neturi nuosekliai išplėtoto teorinio pagrindo, tampa nemenku teoriniu iššūkiu Greimo semiotikai, į kurios statinį (jis vaizduojamas generatyviniu taku) turi būti integruota (vadinamojo diskursinio lygmens pozicijoje). Keršytė gana išsamiai aptaria esminius Greimo ir Genette'o diskursyvumo sampratų skirtumus. Jos tvirtinimas, esą Genette'o naratologijoje pasiūloma kur kas lankstesnė diskursyvumo samprata nei Greimo semiotikoje, atrodo sunkiai ginčijamas, o pati sąsaja žadina nekantrų smalsumą, kaipgi Genette'o atrastų principų perkėlimas ir integravimas galėtų modifikuoti Greimo semiotikos teorijos sandarą ir kokių naujų galimybių tokia modifikacija atvertų. Todėl šiek tiek apmaudu, kad toks integravimo žingsnis nežengiamas, o gausiose, įvairiose literatūros tekstų ir filmų analizėse, kurios pateikiamos jau pristačius Genette'o pasakojamojo diskurso retoriką, jai vienai ir tenka beveik išimtinis dėmesys.

Žinoma, apskritai iš tokios apimties knygos reikalauti dar ir štai tokios programos įgyvendinimo būtų neprotinga. Toliau pateikti samprotavimai tad yra ne priekaištai, o veikia pastabos bandant įsivaizduoti, kokiems tolesniems ieškojimams sudaro prielaidas *Pasakojimo pramanoose* išsakoma pozicija. Atrodo, bent kiek didesnis dviejų teorijų integravimas galėtų padėti aiškiau performuluoti kai kurias labiau ar menčiau problemines tekstų analizių vietas, o taip pat galėtų katalizuoti tam tikrą teorinį darbą.

Pavyzdžiui, pasakojimo tvarkos požiūriu aptariant Stanley'o Kubricko filmą „Lolita“ (p. 228), iškyla klausimas dėl įžanginio kadro, kuriame rodoma tik moteriška pėda ir jos pirštų nagus lakuojanti ranka¹⁵. Laikantis vien Genette'o naratologijos nuostatų, šį epizodą tenka atidėti į šalį kaip intertekstinį elementą, tačiau jeigu įvertintume ir naratyvinės gramatikos požiūriu, šio kadro vaidmuo

15 „Lolita“, rež. Stanley Kubrick, Metro Goldwyn Mayer, 1962. Įžanginis kadras prieinamas internete: https://www.youtube.com/watch?v=u_eUTVimRbA [žiūrėta 2017 10 02].

pasakojamojo diskurso konstrukcijoje taptų aiškesnis. Turint omenyje, jog šio kadro erotika pabrėžtinai melodramiška, taip pat kad jame fiksuotas ypatingas sąlytis kitapus „normalaus“ laiko ir erdvės, galima jį laikyti kondensuotu konjunkcijos vaizdiniu ar simuliakru, kuris įvaizdina romantišką ir „tyrą“ Humberto geismą. Žinoma, jis tyras tik tol, kol teisianti žiūrovo akis nemato, koks yra moteriškos pėdos savininkės amžius, o užjaučianti širdis nežino, kaip įžūli paauglė Lolita pasielgė su naivoku įsimylėjėliu Humbertu. Tai tarsi nekaltas pasijos branduolys, kurį filmui plėtojantis suteršia aplinkybės ir kontekstai. Tai netikra, neįvykstanti, bet kažkur (fantazijoje?) vis dėlto įmanoma konjunkcija, kuri veikia kaip kontrapunktas tikrai, bet iš principo neišsipildžiusiai ir gal nė neįmanomai Lolitos kaip objekto pasisavinimo programai.

Aptardama kito režisieriaus, Adriano Lyne'o, „Lolita“, autorė užsimena, jog susitikimas su Lolita yra suaugusio Humberto pamatinė naratyvinė programa, o jo skaudūs paauglystės išgyvenimai netekus mylimosios Anabelos – šalutinė, mat „praradimas paskatina naują ieškojimą“ (p. 397). Mano nuomone, daug labiau pagrįstas pačios Keršytės kitur teikiamas aiškinimas, esą Anabela – tai provaizdis, kurį Lolita vėliau įkūnija (p. 232). Pamatinės–šalutinės naratyvinės programos perskyra čia nieko nepaaiškina, nes pamatinė naratyvinė programa turi būti logiškai pirmesnė už pagalbinę: norint padaryti šį tą pamatinio, reikia padaryti šį tą pagalbinio. Šiuo atveju yra atvirkščiai, mat kaip tik sugestijuoja ma, kad Anabelos prisiminimas galėjo *nulemti* potraukį Lolitai, tad Lolita tarsi reikalinga tam, kad būtų galima bent iliuziškai (fikciškai?) susigrąžinti Anabelą. Subjektyvybė tada iškrepia ir komplikuoja ne tik laikinę pasakojimo tvarką, bet ir teleologines veikimo schemas, nors atrodo, kad šiuo atveju apskritai negali pakakti vien paprasčiausių pragmatinio veikimo schemų, kadangi turime žengti į verčių apmąstymo (t. y. savirefleksijos) ir jausmų teritorijas. Naratyvinės gramatikos rémuose čia galbūt tiktų kalbėti apie valentingumą¹⁶ – būsenos subjekto aptinkamą „vertės vertę“, kurios pagrindu, tarpininkaujant ir juntančiam kūnui, atrandama konkreti suobjektinta (t. y. potencialiai pasisavinama) vertė. Kitaip sakant, svarstytime, kaip paauglystės laikų meilė suformavo tam tikrą Humberto, kaip būsenos subjekto, dispoziciją, kuri, tragiškai nutrūkus tai meilės istorijai, liko nerealizuota ir „nugrimzdo“ į virtualią būklę, bet štai jam sutikus Lolitą

16 Žr. Kęstutis Nastopka, „Valentingumas“, in: *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*.

vėl aktualizavosi, nors jau kitame pasaulyje ir kitam Humbertui (Lolita sutikęs Humbertas – suaugęs vyras, estetas ir pan.)

Dar kitoje, Juozo Apučio „Praradimo aidų“, analizėje, atsisakydama redukuoti novelę į traumuojančios vaiko patirties papasakojimą, Keršytė teigia, jog naratyvinė gramatika galėtų pasitarnauti tik aiškinant virsmą iš bailaus vaiko į subrendusį drąsuolį, o visa kita vėlgi turinti atskleisti naratyvinę retoriką ir pasakojimo laikinių struktūrų analizę (p. 265–266). Nėra jokios abejonės, kad laikinės tvarkos supratimas būtinas net iš anksto nesuinteresuotam „Praradimo aidų“ skaitytojui, jau nekalbant apie analitiką, tačiau naratyvinė jos sandara turbūt neapsiriboja vien tuo, kad pagrindinis veikėjas tampa drąsus. Gal kaip tik tą savotišką drąsumą, kuris yra užguito žmogaus izoliavimasis individualioje atmintyje arba, pasak Keršytės, „atminties ištikimybė“, ir reikėtų aiškinti, jei atkreiptume dėmesį, kad minėtas virsmas iš vaiko į subrendusį žmogų vyksta ne ko nors siekiant, ką nors darant eksplicitinės sutarties su lėmėju pagrindu, bet dėl to, kad apskritai gyvenamoje aplinkoje įsivyrąja sunkiai lokalizuojamas, išsklides antagonizmas. Jei prisimintume Greimo formuluotę, pagal kurią pasakojimas yra koreliacija tarp visuomeninės tvarkos ir individualaus naudojimosi įvairiomis vertybėmis¹⁷, tai „Praradimo aidų“ atveju atrodytų, jog visuomeninė tvarka suirusi, tačiau naudojimasis vertybėmis iš principo dar įmanomas, taigi minėtoji koreliacija suardyta ir nėra sąlygų susiformuoti kanoniniam „herojiniam“ pasakojimui. Pagrindinis veikėjas, kaip ir didžioji dauguma, naudojami vertybėmis visuotinės netvarkos situacijoje ir būtent tai lemia ilgalaikį ir kasdienį atsivėrimą baimei: žmonės gyvena „normaliai“, žinodami, kad jų bendras gyvenimas anaipol toks nėra (jie tai žino ir iš patirties, kaip rodo pasakojamas nutikimas vaikystėje ir kitos užuominos). Didesnę svarbą įgijusi atmintis tada yra tarsi būdas amortizuoti įtampą, o taip pat savotiška heterotopija, kurioje dar įmanoma kurti vertes. Taip žiūrint, pati Apučio novelė yra ir „antrinis“, mitinio pobūdžio pasakojimas, kaip atmintis tapo literatūros heterotopiškumo (ezopiškumo) varikliu. Taigi kalbama lyg ir apie tą patį, tačiau didesnis naratyvinės gramatikos integravimas su įvesta autonomiška pasakotojo problematika leidžia labiau išskleisti teksto antropologinę apimtį.

Kalbant jau ne apie konkrečius pavyzdžius, o apie teorijų teorinį santykį, vargu ar galime tikėtis, jog pasakotojo kaip subjekto (o ne kaip vaidmens) samp-

17 Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 269–270.

rata, štai taip geranoriškai „įleista“ į Greimo generatyvinio statinio diskursinį lygmenį, lyg niekur nieko paliks ramybėje visus kitus to statinio aukštus. Mat pripažindami diskursinio lygmens ir sakytojo kaip kalbančio (o ne vaidmenį atliekančio) pasakotojo subjektyvumą, turime atkreipti dėmesį, jog Greimo teorijoje sakytojas „atsako“ daugiau nei tik už pasakojamąjį diskursą: diskursinis lygmuo susijęs su kitais dviem lygmenimis, o sakytojas yra tarp jų tarpininkaujanti instancija. Sakytojas yra ta instancija, kuri kaip kompetenciją aktualizuoja naratyvinėje gramatikoje išskiriamas semionaratyvines struktūras ir fundamentaliosios semantikos ir sintaksės operacijas (jos aprašomos semiotiniu kvadratu). Taigi, pripažinę sakytojui subjektyvbę (pasak Keršytės – struktūruotą patirtį), nebegalime manyti, kad semionaratyvinės ar fundamentaliosios struktūros neliečiamai tvyro kaip virtualybė ar transcendentalija: reikia klausti, kaip jas paveikia tas savotiškas „subjektyvumo filtras“, per kurį jos perleidžiamos įdiskursinimo metu.

Greimo ir jo pasekėjų semiotikoje apie subjektyvumą dažniausiai kalbama kūniškumo ir esaties (pr. *présence*) pagrindu. Pavyzdžiui, Greimo mokinys ir bendradarbis Jacques'as Fontanille rašo: „[Mat] diskursas yra aktualus sakymas, o jo aktualumas visų pirma yra esatis: diskurso instancija – tai ne kalbinę gebą realizuojantis automatas, bet žmogiška esatis, besireiškiantis jautrus kūnas.“¹⁸ Arba kitas Greimo mokinys ir bendradarbis Ericas Landowski, svarstydamas galimybę „pasakyti save“ epistolikoje: „Tranzityviai kalbant ‚apie esatį‘ (savą, kito asmens atžvilgiu, arba atvirksčiai), niekam niekada nepavyko tapti esančiu kam nors kitam, tačiau galima įsivaizduoti kitokį diskurso tipą, kuris, neturėdamas jokio kito turinio, tik tą, kuris tiksliai sutampa su jo paties [diskurso] atlikimu, turėtų pajėgti tam tikra forma įgyvendinti *prezentifikaciją*.“¹⁹ Abiem atvejais remiamasi Greimo samprata, esą sakymas negrįžtamai atskirtas nuo mums prieinamų tekstų ir gali juose pasirodyti tik per žaidimą vaidmenimis, bet tuo pat metu ši samprata apeinama iš kūniškumo pozicijų. O štai įvairesnių subjektyvybės apraiškų iš principo vengiama. Todėl Keršytės siūlymas imti Genette'o naratyvinio diskurso retoriką kaip alternatyvų diskursinio lygmens aiškinimą suteikia labai konkretų postūmį iš naujo apmąstyti standartinius modelius, visų pirma atsizvelgiant į subjektyvybės raišką ir svarbą.

18 Jacques Fontanille, *Sémiotique du discours*, Limoges: PULIM, 2003, p. 81.

19 Eric Landowski, „Le sémioticien et son double“, in: *Lire Greimas*, sud. E. Landowski, Limoges: PULIM, p. 229–255 (245).

Baigdamas recenziją dar noriu paminėti, kad *Pasakojimo pramauose* intriguojančiai, per skirtingus pavyzdžius svarstomos laiko ir atminties problematikos, kurioms Lietuvoje, regis, neturime jokių „standartinių“ tekstų (p. 167–322). Itin įdomiai ir turiningai jos skleidžiasi jungiant laiko filosofiją ir Genette'o naratologiją su tokiais laiką tematizuojančiais tektais kaip Apučio „Praradimo aidai“ ar Christopherio Nolano filmas „Memento“. Tikiuosi, šie klausimai dar sulauks autorės dėmesio atskirame veikale. Taip pat skaitant šią didelės apimties knygą džiugina pasakojantis balsas – aiški, žodinga, sintaksiškai lanksti ir intonaciškai moduluota kalba. Gerai monografijai telieka palinkėti gerų skaitytojų.